

4 TILFEINGI – FØROYAR EITT VAKSTRARSAMFELAG?

Fyri at eitt og hvørt samfelag skal kunna mennast, so er fortreytin, at neyðuga tilfeingið er tøkt. Skulu Føroyar kunna gerast eitt vakstrarsamfelag, krevst, at vit gerast tilvitað um, hvat okkara tilfeingi er, og at vit verja og røkja okkara tilfeingi.

Tá vit í Føroyum tosa um tilfeingi, verður vanliga sipað til okkara fiskatilfeingi, men tilfeingi er eisini so nógv annað. Tilfeingi er – umframt annað náttúrutilfeingi – eisini arbeiðsmegi, kapitalur og vitan.

Føroya Arbeiðsgevarafelag heldur, at føroyskir myndugleikar í størri mun mugu geva sær far um okkara tilfeingi, og tað má ikki verða latið upp til tilvildina at avgera, hvussu okkara tilfeingi hevur tað.

4.1 Tilfeingi 1: Arbeiðsfjaldin – fjølment og dygdargóð

Fólkið er dýrabarasta tilfeingið, sum eitt og hvørt land hevur, og avgerandi fyri møguleikarnar hjá einum landi at standa seg væl. Føroyska fólkagrundarlagið er ógvuliga lítið, og føroyska búskapareindin líður undir, at vit ikki hava sonevnda kritiska massan (sambært frágreiðing hjá OECD). Hetta merkir, at lága fólkatalið í Føroyum ger, at fíggjarliga grundarlagið fyri nógvum virksemi er ivasamt.

Vit eru einans sløk 50.000 fólk. Vit fáa – við okkara 2,3 børnum fyri hvørja kvinnu – lutfalsliga nógv børn samanborið við onnur Norðurlond, men fólkatalið í Føroyum veksur so at siga ikki. Lutfalsliga stórt undirskot er av kvinnum í arbeiðsförum og burðardyggum aldri, og nærum helvtin av okkara unga fólk, ið leitar sær uttanlands í útbúgvingarøringum, kemur ikki aftur her at búleikast eftir loknan lestur. Ein meting hjá Stuðulsstovninum sigur, at umleið 150 ung í hvørjum árgangi koma ikki aftur til Føroya.

Tá vit frammanundan eru so fá, kann týðningurin av fólkavøkstri í Føroyum ikki yvirmetast, og Føroyar eru tískil eisini ógvuliga viðbreknar, tá talan er um fólkaflyting.

Trupulleikin minnir nakað um kjakið um hønuna og eggid, hvør kom fyrst. Fólka­vøkstur er avgerandi fyri menningina av føroyska samfelagnum, men samstundis er menning av føroyska samfelagnum ein fortreyt fyri, at fólk støðast her, og at fólk koma aftur eftir eitt lív sum útisetar.

Føroya Arbeidsgevarafelag er av tí fatan, at um vit fáa gongd á búskaparligu menningina av føroyska samfelagnum, so fáa vit eisini fólk at støðast og trívast í Føroyum. So fáa vit fólkavøkstur. Við fólkavøkstri bota vit samstundis um kritiska massan sum støði undir føroysku búskapareindini. Hendan positiva spirálvirknadain mugu vit seta í gongd.

Fjølment

Fleiri føroyingar arbeiða enn fólk í flest øðrum londum í okkara parti av heiminum. Vit hava áður í hesi frágreiðing staðfest, at fleiri av okkum arbeiða, men óivað færri tímar í part (les meira í 2.2).

At varðveita eitt vælferðarsamfelag við tungari útreiðslusíðu, krevur tó eina stóra arbeiðsfjöld. At varðveita eina fjølmenta arbeiðsmegi verður av eitt nú sosialhagfrøðiliga stovninum hjá norðurlenska ráðharraráðnum, Nososko, mett sum ein høvuðsavbjóðing fyri norðurlendsku vælferðarsamfeløgini í framtíðini. Orsøkin til hetta er í fyrsta lagi, at demografisku broytingarnar, sum standa fyri framman, fara at elva til, at vit í framtíðini verða fleiri eldri fólk og færri yngri í arbeiðsfør­um aldri. Eisini trupulleikin við, at eitt lutfalsliga stórt tal av fólki í arbeiðsfør­um aldri gerast óarbeiðsfør, hevur elvt til mikið høvuðbrýggj og ger tað framvegis. Politisku skipanirnar hava í meiri enn eitt áratíggju sett eina røð av tiltøkum í verk fyri at steðga hesi gongdini.

Tað, at Føroyar hava eina so stóra arbeiðsfjöld, er eitt dýrabart tilfeingi, sum føroyskir myndugleikar eiga at gera alt fyri at hjúkla um og varðveita. Henda fortreytin fyri, at Føroyar kunnu gerast eitt vakstrarsamfelag, er sostatt til staðar. Sambært nevndu demografisku avbjóðing og trupulleikum við óarbeiðsføri, so er tað tó ikki nøkur sjálvfylgja, at arbeiðsfjöldin framhaldandi verður fjølment, og tað má politiska skipanin fyrihalda seg til. Tilmælir hesum viðvíkjandi eru undir partinum um tøka arbeiðsmegi (7.3).

Dygdargóð

Hóast vit eingi útbúgvingarhagtøl hava, so eru kanningar, sum vísa, at føroyska arbeiðsfjøldin er væl útbúgvin, men tó helst eitt vet minni útbúgvin enn í Norðurlondum annars. Hetta vísir í øllum førum ein Gallupkanning frá 2006, sum Hagstovan fyriskipaði. Hóast ein dygdargóð arbeiðsmegi er okkara týðningarmesta tilfeingi, so hava vit eingi nágreinilig útbúgvingarhagtøl. Føroya Arbeiðsgevarafelag fegnast tó um – og gleðir seg til, at hesi tøl verða fingin til vega í sambandi við Manntal 2011.

Tað er tó eingin orsök at halda, at eitt ov vánaligt útbúgvingarstöði forðar føroyska samfelagnum at gerast eitt vakstrarsamfelag. Lítið og einki hoyrist um, at okkum manglar arbeiðstakarar við serligum útbúgvingarligum førleikum. Tó skal herðsla leggjast á, at krøvini til útbúgvingarførleikar gerast størri og størri, og tí kann ein skeivur skúlapolitikkur skjótt fáa avleiðingar og elva til, at dýrmætasta tilfeingi okkara, arbeiðsfjøldin, ikki hevur nøktandi útbúgvingarligan førleika. Eisini er tað umráðandi, at arbeiðsfjøldin støðugt verður førleikament til at megna avbjóðingarnar á arbeiðsmarknaðinum. Tilmæli hesum viðvíkjandi standa at lesa undir brotinum um skúlapolitikk í parti 6.3.

4.2 Tilfeingi 2: Náttúruutilfeingi

Føroyar eru ríkar, tá tað kemur til náttúruutilfeingi. Okkara náttúruutilfeingi eru okkara fiskastovnar og okkara rættindi til fiskatilfeingi við altjóða samráðingum. Eisini eru møguligir kolvetnisúrdráttir úr føroyska landgrunninum eitt tilfeingi. Føroysku firðirnir eru eisini týðningarmikið náttúruutilfeingi, sum eru grundarlagið undir føroysku alivinnuni sum framleiðsluvinnu. Harumframt kunnu vit eisini siga, at okkara vøkrú oyggjar eru náttúruutilfeingi, sum er grundarlagið undir føroysku ferðavinnuni.

Nýtsla av okkara fiskatilfeingi og firðum stendur samanlagt fyri umleið einum fimtingi av føroyska búskapinum. Umsitingin av okkara náttúruutilfeingi hevur tí alt at siga fyri føroyska búskapin. Eisini hava vit sum samfelag skyldu mótvegis komandi ættarliðum at gagnnýta okkara náttúruutilfeingi á skynsaman hátt. Umsitingin av okkara náttúruutilfeingi má tí vera burðardygg, og neyðug verjutiltøk og tilbúgving mugu vera í lagi.

Vit mugu tryggja okkum, at okkara náttúru tilfeingi gevur varandi íkast til búskapin, og at tað ikki verður »uppi« ella oyðilagt. Kolvetnisúrdráttir eru øðrvísi í so máta, tí tað tilfeingið er avmarkað. Har er tað tó tað peningaliga avkastið, sum skal gerast meiri varandi.

4.3 Tilfeingi 3: Kapitalur skal til

Kapitalur er eisini eitt neyðugt tilfeingi fyri alla samfelagsliga virðisskapan. Eitt og hvørt vinnuvirksemi er treytað av, at atgongd er til tøkán kapital. Uttan atgongd til kapital gerst ikki nógv.

Fíggarliga undirstøðukervið er tann skipan í samfelagnum, sum tryggjar, at útboðið og eftirspurningurin eftir fíggarligum tænastrøðum verða nøktaði. Sjálvur bygnaðurin á kapitalmarknaðinum í Føroyum má í dag metast at vera í lagi. Umframt bankafígging eru íløgufeløg, venturefeløg og sáðkapitalur.

Í ein ávísan mun kunnu vit tó siga, at kapitalur sum bankafígging er lutfalsliga dýrur í Føroyum. Harumframt er tøki peningurin hjá nevndu feløgum á kapitalmarknaðinum í dag avmarkaður, tvs. at vágafúsar kapitalur ikki er til staðar í nóg stóran mun.

Føroyski virðisbrævamarknaðurin er so líðandi farin at virka. Tað er tó ikki nógvur handil, og virksemið av hesum er tí nakað lítið. Fíggarjarkreppan hevur havt við sær, at nógvir føroyingar hava mist stórar upphæddir orsakað av handli við virðisbrøvum, og hetta hevur uttan iva elvt til, at fleiri eru meira varin í dag enn fyri nøkrum árum síðani. Ásannandi týðningin av at hava ein jaligan hugburð til virðisbrævamentan, so undrast Føroya Arbeidsgevarafelag stórliga á, at vinningur frá handli við virðisbrøvum verður skattaður harðari enn í øðrum londum. Hóast kapitalvinningsskatturinn verður niðurlagaður til 35 prosent frá 38 prosentum, so er tað tó framvegis hægri enn í øllum hinum Norðurlöndum, undantikið Danmark, sum eisini liggur um tey 35 prosentini. Føroya Arbeidsgevarafelag heldur tí, at kapitalvinningsskatturinn eigur verða lækkaður.

Kapitalur er eisini íløgur. Viðvíkjandi almennum og privatum íløgum, so hevur Landsbanki Føroya staðfest, at tá talan er um bruttoíløgur í Føroyum, so eru hesar

áleið líka stórir partur av BTÚ sum í flestu Norðurlondum, ið samanborið verður við. Tó verða tað gjørdar heldur færri privatar íløgur í Føroyum, meðan tað almenna stendur fyri lutfalsliga stórum parti av íløgnum. Tað, at tað privata ger so fáar íløgur, er ein trupulleiki, tí tað eru serliga hesar íløgur, sum kunnu skapa økt framlidni og sostatt eisini búskaparvøkstur.

Ein stórir vansi fyri føroyska kapitaltilfeingið er, at stóra peningaupphæddin, sum føroyingar eiga í eftirløn, fer av landinum til íløgur í virðisbrøv uttanlands, eitt nú í fyrítøkur, skrásettar á virðisbrævamarknaði, og lánsbrøv. Við ætlaðu eftirlønarskipanini og krøvunum til uppsparing, so fer henda upphædd at vaksa enn meira komandi tíðina. Føroya Arbeidsgevarafelag ársannar, at føroyski virðisbrævamarknaðurin er alt ov lítil til, at krøv til íløgur við eftirlønarpeningi kunnu setast. Eftirlønarfelag skulu hugsa um avkastid til kundan og váðan, ið er, íløgurnar skulu gerast í skrásettar fyrítøkur og lánsbrøv, váðin skal spjádast, og íløgan skal vera langsiktað. Føroya Arbeidsgevarafelag heldur tó, at vit eiga at fara undir at viðgera spurningin um, hvørt tað ber til at skapa móguleikar fyri ílögum sambært nevndu treytum í Føroyum, soleiðis at í øllum førum ein partur av hesum kapitali kemur til nytta í føroyska samfelagnum, ella hvørt tað eru aðrir móguleikar fyri at fáa partar av eftirlønarkapitalinum at virka í føroyska búskapinum.

4.4 Tilfeingi 4: Vitan

Vitan í einum samfelag hevur stórt virði. Sambært OECD er øking og útbreiðsla av vitan avgerandi fyri búskaparvøkstur.

Vitan verður skapt við útbúgving, gransking og praktiskum royndum. Gransking er ein serliga týðandi háttur at fáa nýggja vitan. Eisini uppgerð av hagtølum er týðandi fyri vitanarstöðið í einum landi.

Uppgerðir av gransking í Føroyum vísa, at upphæddirnar, ið nýttar verða til gransking, eru lutfalsliga lítlar. Serliga er vinnugranskingin í Føroyum ógvuliga avmarkað. Viðmerkjast skal tó, at bæði føroyskar fyrítøkur og almennu Føroyar nýta vitan frá granskingarúrslitum í øðrum londum, og á henda hátt verður – hóast avmarkaða gransking – vitan savnað í Føroyum. Tað eiga vit eisini framhaldandi

at gera, men tað kundi verið eitt hugskot at gjørt alt hetta meira skipað, soleiðis at vit eru meiri tilvitað og strategisk hesum viðvíkjandi. Eisini eiga vit at nýta orku at tillaga hesa vitan til føroysk viðurskifti.

Tá talan er um framleiðslu av hagtølum, so er hetta avmarkað í Føroyum. Eisini verða ógvuliga fáar kanningar gjørdar um føroysk viðurskifti. So hóast vit eru fáment, so hava vit ómetaliga lítla almenna, faktuellella og vísindaliga vitan um okkum sjálvi. Vit gita heldur enn at vita.

Ein trupulleiki er eisini, at vitanin, vit hava, ikki altíð er lætt atkomulig. Arbeitt verður við at talgilda ymiskt vitanartilfar á mentanar- og skúlaøkinum. Tað eiga vit eisini at gera á øðrum økjum, soleiðis at vit altíð hugsa, at tað skal vera lætt at sleppa framat tí vitan, ið er. Vit mugu miðvíst og skipað savna saman vitan og síðani gera hana atkomuliga.

Vitanarstøðið í vinnulívinum er sjálvsagt eisini umráðandi. Í mun til framleiðslu í vinnulívinum, so vísir kanning, sum Hagstovan og Granskingarráðið gjørdur í 2002–2004, at føroyskt vinnulív er rættiliga nýskapandi. Nýskapan í hesi kanningini merkir, í hvønn mun fyrirøkur eru komnar á marknaðin við nýggjum ella munandi betri vørum, og eisini í hvønn mun nýggir arbeidshættir eru settir í verk. Harumframt varð hugt eftir íløgum, nýskapanarvirksemi, stuðli, samstarvi, kunningarkeldum og forðingum fyri nýskapan. Kanningin vísti, at Føroyar liggja framm-arlaga sammett við ES-lond og Norðurlond. Umleið 50 prosent av teimum spurdu fyrirøkunum vórðu í kanningini flokkaðar sum nýskapandi.

Kanningin staðfestir eisini, at útreiðslur til nýskapan í 2001 vóru 210 milliónir krónur. Meginparturin av útreiðslunum, heili 71 prosent, fer til keyp av kapitalapparati (t.d. keyp av jørð, bygningum, størri út- og umbyggingum, maskinum, telduritbúnaði), meðan ein lítil partur fer til gransking og menning, bert 10 prosent. Mest nýskapandi vinnugreinarnar sambært kanningini eru fíggarvinna, vitanar-tænasta og framleiðsla.

Kanningin vísti tó eisini, at meðan eitt nú danska vinnan er meiri nýskapandi innan virkisbygnað, so er føroyska vinnan meira nýskapandi í mun til sjálva vøruframleiðsluna.

Í føroyskum vinnulívi hava vit lutfalsliga fá vitanarstørv. Hetta kemst móguliga av, at vit hava ógvuliga fáar og veikar vitanarmiðdeplar í Føroyum. Politiski hugurin at gera íløgur í vitan og gransking í Føroyum hevur eisini verið ógvuliga avmarkaður. Sambært tølum hjá Granskingarráðnum, var nýtslan til gransking, bæði almenna og privata, einans 0,83 prosent av BTÚ í 2003. Til samanberingar kann nevast, at evropiski málsetningurin er heili 3 prosent.

Føroya Arbeiðsgevarafelag heldur, at fleiri ábøtur kunnu gerast innan vitan sum tilfeingi í føroyska samfelagnum. Eisini mugu vit vera tilvitaði um, hvussu vit skipa okkara vitanarumhvørvi, soleiðis at vit gagnnýta avmarkaðu orkuna best móguligt.

Tørvur er á eini nágreiniligari ætlan fyri, hvat vit skulu nýta avmarkaðu orkuna og peningin til. Føroya Arbeiðsgevarafelag heldur, at tá tað snýr seg um gransking av beinleiðis týðningi fyri vinnulív, so er tað umráðandi, at vit leggja okkum eftir at granska á økjum, har vit frammanundan hava vitan og førleikar.

Føroya Arbeiðsgevarafelag heldur, at vit eiga at gera nógv fleiri íløgur í vitanarumhvørvið í Føroyum við m.a. munandi fleiri PhD-lesandi og soleiðis bota um móguleikarnar at fáa fleiri vitanarvinnur í Føroyum.